

סימן ב. עדות לקיום הדבר

א. הקדמה

בגמ' בקידושין (סו.ה.ס.ה:) עולה, כי ישנו צורך בנוכחות עדים בשעת הקידושין, וללא נוכחות העדים הקידושין אינם חלים¹. עדות כזאת נקראת 'עדות לקיום הדבר'. הודאת האיש והאשה אינה מספקת את הצורך בעדות, וגם אם הבעל והאשה יודו שהתקדשו, אך באירוע לא נכחו עדים, הקידושין אינם חלים. זאת, לעומת עדות בדיני ממונות, בה תפקיד העדים הוא רק לגלות את האמת לבי"ד².

ב. מקור הלימוד

מקור הלימוד בגמ' (שם סו.ה.) לכך שצריך עדים בקידושין הוא גזרה שווה מדיני ממונות³. הגמ' מתקשה בכך, כיוון שבדיני ממונות אין דרישה לנוכחות עדים בשעת המעשה, וגם הודאת בעל דין על אירוע ללא נוכחות עדים מחייבת. בקידושין לעומת זאת, ישנה דרישה כזאת, והודאה אינה מועילה. תירוץ הגמ' לכך הוא "התם לא קא חייב לאחרניי הכא קא חייב לאחרניי"⁴.

1 הצורך בעדות לקיום הדבר בקידושין עולה בשני מקומות בגמ' (שם סו.ה.):

1. הגמ' מביאה את הדין שאדם אסור בקרובותיה של אשה שהודה שקידש אותה (כמו שאדם אסור בקרובותיה של אשתו) - 'שוויה לנפשיה חתיכה דאיסורא' (עין כתובות ט., כב.). נוסח ההודאה הוא "קידשתך בפני פלוני ופלוני". כלומר, אם לא נכחו עדים בקידושין, הקידושין אינם חלים, ולכן גם על ידי ההודאה לא היה נאסר בקרובותיה.

2. בגמ' (שם סו.ה.) יש מחלוקת האם חוששין לקידושיו של "המקדש בעד אחד". מלשון הגמ' "המקדש בעד אחד" נראה בעליל, שהמקרה אינו עוסק בעד אחד שבא והעיד על קידושי אשה, אלא על קידושין שהיו בנוכחות עד אחד בלבד. כלומר, הבעיה אינה בכך שעד אחד בלבד העיד על הקידושין, אלא בכך שעד אחד בלבד היה נוכח בשעת הקידושין. גם ע"פ הדעה ש"חוששין לקידושיו", ברור שצריך עדות לקיום הדבר בקידושין (שהרי, כאמור לעיל, ללא נוכחות עדים כלל אין הקידושין חלים), אלא שדי בעדות עד אחד.

להלכה נפסק שהמקדש בעד אחד - אין חוששין לקידושיו (יפכ"ם אישות ד:).

2 לקמן תובא דעת קצות החושן, לפיה אין הברל מהותי בין עדות בדיני ממונות לבין עדות בקידושין, וההברל הוא מעשי בלבד, בשל סיבה טכנית.

3 הגמ' אומרת שהלימוד הוא מן המילים "דבר דבר", והגמ' בגיטין (ז.) מסבירה שהלימוד הוא מן הפסוק "... על פי שני עדים או על פי שלשה עדים יקום דבר" (דברים י"ט:טו), העוסק בדיני ממונות, לבין הפסוק "... כי מצא בה עדות דבר" (דברים כ"ד:א), העוסק במעמדה של האשה כנשואה.

4 לא ברור בדיוק איזה חוב לאחרים קיים בקידושין, ויש בכך שתי שיטות:

בעקבות דברי הגמ', ישנן שלוש שיטות לגבי מקור הצורך בעדות לקיום הדבר בקידושין:

1. הרשב"א (שם סה: ד"ה "א"ל רב אשי") מסביר, כי ישנם שני אבות טיפוס של דיני ממונות, בעלי דינים שונים:

א. כאשר 'חב לאחריני' - דהיינו שבהודאתו גורם חובה לאחרים - לא ניתן להסתמך על הודאת בעל דין, ויש צורך בעדות לקיום הדבר.

ב. כאשר לא 'חב לאחריני' ניתן להסתמך על הודאת בעל הדין ואין צורך בעדות לקיום הדבר.

הרשב"א טוען שבדיני ממונות באופן מהותי יש צורך בעדות קיום, אלא שישנו מקרא מפורש "אשר יאמר כי הוא זה" (שמות כ"ב:ח) המלמד שניתן לסמוך על הודאת בעל דין (כ"מ ה.), במקום שלא 'חב לאחריני'⁵. אולם, כאשר ישנו היקש מדיני ממונות לדיני עריות, ההיקש יהיה למסלול בו 'חב לאחריני', ויהיה צורך בעדות לקיום הדבר. זאת, משום שקידושין הם כעין 'חב לאחריני', ואם כן העדות הנצרכת היא עדות לקיום הדבר.

2. קצות החושן (דמא:א) סבור, כי גם בממונות נצרכת עדות לקיום הדבר על תהליך החלת חלויות (כגון: מכירה או הקנאה), ולכן ניתן ללמוד מממונות לעריות. הקצות מבאר, כי עדות לקיום הדבר פירושה צורך ביכולת בירור עתידית של האירוע⁶. הודאת בעל דין היא בירור בר סמכא בדיני ממונות, ועל כן יש אפשרות לבירור עתידי של האירוע, וממילא נוכחות בעל הדין באירוע מהווה עדות לקיום הדבר. אולם, על פי שיטת הקצות יוצא, שאם שליח - שהודאתו בעתיד לא תחשב הודאת בעל דין - ביצע מכר, אז אין עדות לקיום הדבר, ויהיה צורך בעדים כדי שהמכר יחול⁷. דין זה נראה תמוה, ולא מצינו שישנה דרישה כזו.

1. רש"י (שם ד"ה "הכא קא חייבה לאחריני") סובר שהחוב הוא בכך "שקרובותיה נאסרו בו וקרוביו נאסרו בה".

2. הרשב"א (שם ד"ה "אמר ליה"), לעומת זאת, סבור כי יש כאן רק מעין 'חב לאחריני', משום שהאשה נאסרת לכל העולם.

ישנן שלוש נקודות קשות בשיטת רש"י:

1. קשה לראות באפשרות לקדש אשה 'זכות' של אדם. אמנם, האפשרות לקדש אשה נחשבת כאשר האשה מודה שהתקדשה, אך לא כל אפשרות הפתוחה בפני אדם מוגדרת 'זכות'.

2. לגר או לגיורת אין קרובים, ובהם לא קיים 'חב לאחריני'.

3. בכל מקרה יכולה האשה לסרב לקידושין, וקשה לראות זכות או חובה בדבר שתלוי ברצון האשה.

5. הרשב"א מניח שאם הודאת בעל דין מועילה, אין צורך בעדות קיום. ברם, ניתן היה להבין שהודאת בעל דין מועילה רק אם יש עדים בשעת המעשה, כמו שעולה מן הגמ' לגבי 'שוויא אנפשיה'.

6. הסבר זה הוא הסבר אחד אפשרי לגבי אופי עדות לקיום הדבר, ולקמן יורחב בכך.

7. ברם, ייתכן שהודאת שליח נחשבת כאילו המשלח הודה (עיין ש"ת הרשב"י סימן פ"ב, קצות קכד:א), ואם כן נוכחות השליח נחשבת לעדות לקיום הדבר.

3. הרמב"ם (גירושין א:ג) סובר כי **יסוד הצורך בעדי קיום הוא מסברה**: "ואי אפשר שתהיה זו היום ערווה והבא עליה במיתת ב"ד ולמחר תהיה מותרת בלא עדים, לפיכך אם נתן לה גט בינו לבניה ואפילו בעד אחד אינו גט כלל"⁸.
- סברת הרמב"ם די פשוטה, אך בגמ' המקור הוא לימוד מפסוקים, ולא סברה. ניתן להסביר את הרמב"ם בשתי דרכים:
- א. הרמב"ם הבין שעצם הצורך בעדים אכן נלמד מסברה. הלימוד מהפסוק נצרך רק לגבי מספר העדים - שני עדים: היתה הווה אמינא שיספיק עד אחד משום ש"עד אחד נאמן באיסורין" (גיטין ב:), והלימוד מחדש שיש צורך בשני עדים כמו בכל דיני ממונות.
- ב. הרמב"ם פיתח בעצמו את הסברה לכך שצריך עדות לקיום הדבר, בניגוד לגמ', שלמדה זאת מפסוקים. יש לציין שהרמב"ם נוהג לעתים קרובות להסביר דינים ומקורות בשונה מן הגמ', כאשר אין לכך שום השלכה מעשית⁹.

ג. אופי עדות לקיום הדבר

- ניתן להציע שלושה הסברים להגדרת תפקידם המדויק של העדים בעדות לקיום הדבר:
1. **הגברת גמירות הדעת של הצדדים**. נוכחות העדים גורמת לרצינות מצד האישי והאשה (כיוון זה עולה בדברי ר' חיים ביכום וחליצה, ד:טז).
 2. **הענקת חשיבות למעמד הקידושין**. מעשה קידושין חייב להתבצע בפרהסיה כדי לפרסם את המעמד, ועל ידי כך להעניק לו חשיבות, ולכך נחוצים שני עדים בעת המעשה.
 3. יש דרישה שהקידושין יהיו ברי ברור עתידי בב"ד, ותפקיד העדים הוא להפוך את מעשה הקידושין לדבר הראוי לבירור. העדים רואים את המתרחש, והופכים את הקידושין למעשה בר-בירור (ניתן להבין הבנה זו בקצות שם).
- ישנו מכנה משותף בין שתי ההבנות הראשונות, החוצץ ביניהן ובין ההבנה השלישית: על פי שתי ההבנות הראשונות, **תפקידם המהותי של העדים בעדות לקיום הדבר חורג מתפקידם בשאר הדינים**. לעומת זאת, על פי הבנה האחרונה, חלות המעשה תלויה אמנם

8 דברי הרמב"ם מוסבים אמנם על הצורך בעדים בשעת הגירושין, אך סברתו של הרמב"ם נכונה גם לגבי קידושין. בכל מקרה דברי הרמב"ם בעייתיים, כיוון שהסבר שלו לצורך בעדים בגירושין מחודש, וההבנה הפשוטה היא שהצורך בעדות בגירושין נלמד מקידושין (ראה מגיד משנה על הרמב"ם שם).

9 למשל, הגמ' ביומא (ג:) קובעת, כי כהן גדול צריך להיות נשוי לאשה אחת בלבד, והמקור לכך הוא "וכפר בעדו ובעד ביתו" (ויקרא ט"ז:יא) - ולא בעד שתי בתים. הרמב"ם (איסורי ביאה יז:ג), לעומת זאת, מביא כמקור לדין את הלימוד "והוא אשה בבתוליה יקח" (ויקרא כ"א:ג) - אשה אחת ולא שתיים.

בנוכחות העדים, אך תפקידם המהותי של העדים בעדות לקיום הדבר זהה לתפקידם הרגיל של העדים - בירור המעשה.

השלכות לאופי העדות

ניתן להציע כמה השלכות לאופי העדות לקיום הדבר:

1. **שליח נעשה עד.** בגמ' (קידושין מג.) ישנה מחלוקת האם שליח לקידושי אשה יכול לתפקד גם כעד בקידושין. השליח אמנם מבצע בפועל את מעשה הקידושין, אך אין הוא מושפע מתוצאותיו, ולכן אין הוא מוגדר 'נוגע בעדות' שפסול להעיד. לכן, על פי הגישה שתפקיד העדים הוא ליצור אפשרות לביורור, אין סיבה שהשליח לא יוכל לתפקד כעד¹⁰. ברם, על פי הגישות לפיהן מטרת העדים היא להגביר את גמירות הדעת של הצדדים או להעניק חשיבות למעמד הקידושין, ברור שקיים צורך בכך שיהיו אנשים נוספים מלבד האשה המתקדשת והגבר המקדש. על כן, לפי גישות אלו, נוכל להבין את הסוברים שאין שליח נעשה עד.
2. **מודעות להימצאות העדים בקידושין.** בגמ' (קידושין מג.) עולה כי אין צורך בייחוד עדים (מינוי עדים ספציפיים על ידי בקשה מפורשת) לקידושין. ברם, הריטב"א (שם ד"ה "איתמר") טוען שבמקרה בו האשה לא ידעה על הימצאותם של העדים, הקידושין אינם חלים, כיוון שבמקרה כזה "לא חשיבא עדות דבר". נראה מן הריטב"א, שגם אם אין צורך לייחד עדים לקידושין, יש צורך שהמקדש והמתקדשת ידעו על קיומם של העדים בשעת הקידושין¹¹. על פי הגישות לפיהן מטרת העדים היא להגביר את גמירות הדעת של הצדדים או להעניק חשיבות למעשה, ניתן להבין את דברי הריטב"א. אך על פי הגישה לפיה תפקיד העדים הוא ליצור אפשרות לביורור, דברי הריטב"א אינם מובנים. הרשב"א (שם ד"ה "אי הכי") פוסל קידושין במקרה בו האשה לא ידעה על הימצאות העדים, אך לא מסיבה מהותית, כשיטת הריטב"א, אלא מסיבה צדדית בלבד - האשה יכולה לומר "משטה אני בכך". כלומר, לדעת הרשב"א העדים אינם מהווים חלק ממעשה הקידושין כלל.
3. **פסולי עדות מדרבנן.** בעל ספר העיטור (אות ק' - קידושין, עה.) פוסל מדאורייתא קידושין שנעשו בפני פסולי עדות מדרבנן. על פי הגישה הסוברת כי מטרת העדים היא ליצור אפשרות לביורור עתידית בבי"ד, מובנים הדברים: בי"ד לא יקבל את עדותם בכל

10 הגמ' מנמקת את השיטה שאינה מאפשרת לשליח להעיד בכך ש"שלוחו של אדם כמותו" (לנושא זה מוקדש השיעור העוסק בשליחות - סימן כ). ברם, לאחר מעשה הקידושין פג תפקודו של השליח כשליח, ואין הוא קשור יותר לאירוע, ולכן נימוק זה אינו מספיק בכדי למנוע מן השליח מלהעיד על הקידושין לאחר מכן.

11 ואכן, האבני מילואים (מכ:ו) מסיק מן הריטב"א, שהמקדש והמתקדשת צריכים לכוון להתקדש בפני עדים.

מקרה, שהרי הם פסולי עדות, ולכן לא היה כלל פוטנציאל לבירור. על פי שאר הגישות, קשה לכלכל את דברי בעל העיטור¹².

4. **עדות בגירושין.** ישנה מחלוקת בין רבי מאיר לבין רבי אליעזר בנוגע לעדות על גירושין: ר"מ סובר "עדי חתימה כרתי" - העדות הנצרכת היא חתימת העדים על שטר הגירושין, ואילו ר"א סובר ש"עדי מסירה כרתי" - העדות הנצרכת היא נוכחות העדים בשעת גירוש האשה (גיטין כא:)¹³. ישנם שני הסברים לשאלה כיצד לשיטת ר"מ יש עדות לקיום הדבר למרות שהעדים אינם נוכחים בשעת הגירושין:

א. הר"ן (גיטין מח. בדפי הרי"ף ד"ה "ומעתה מה שמורה") מסביר כי ניתן לברר את מעשה הגירושין על ידי העדות החתומה בשטר, בדיוק כמו שניתן לברר את כל המעשים החלים על ידי שטר.

ב. ר"ת (גיטין ד. תוס' ד"ה "דקיימא") סובר שאף לדעת רבי מאיר יש צורך בעדים בשעת הגירושין, בנוסף לעדים החתומים בשטר הגט.

הבנתו של הר"ן היא כהבנה לפיה תפקיד העדים הוא ליצור אפשרות בירור - גם העדים החתומים בשטר ממלאים תפקיד זה, שהרי ניתן לברר את מעשה הגירושין על ידי השטר. ואכן, הקצות (ש) מביא את דברי הר"ן כהוכחה לשיטתו. ר"ת הבין, ככל הנראה, שתפקיד העדים הוא ליצור גמירות דעת או להעניק חשיבות למעמד, ולכן עדי חתימה לבדם אינם מספקים את הצורך בעדות לקיום הדבר¹⁴.

5. **השוואת עדות לקיום הדבר לעדות בדיני ממונות.** בדיני ממונות ניתן לצרף עדויות על אירועים שונים, כך שבסופו של דבר יהיו שני עדים על חיוב ממוני (סנהדרין ל-ל:; רמב"ם עדות ד:ג). למשל, עד אחד שמעיד שביום שלישי אדם לווה כסף, ועד אחר שמעיד שביום רביעי אותו אדם לווה כסף, מצטרפים לחייב את אותו אדם ממון. לגבי עדות לקיום הדבר, התוספתא במסכת גיטין (ה:ה) קובעת שכאשר עד אחד מעיד על ייחוד בבוקר, ואחר מעיד על ייחוד בערב, העדים אינם מצטרפים לעדות קידושי אשה.

12 על פי הגישה לפיה העדים נצרכים כדי להגביר את גמירות הדעת של האיש והאשה, ניתן לומר שאם האיש והאשה ידעו שהעדים פסולים מדרבנן, ובפועל ב"ד לא יקבל את עדותם, לא הייתה להם גמירות דעת. ברם, בעל העיטור פוסל קידושין שנעשו בפני פסולי עדות דרבנן גם כאשר האיש והאשה לא ידעו שהם פסולים כלל. על פי הגישה לפיה תפקיד העדים הוא להעניק חשיבות למעמד הקידושין, ניתן לטעון שדרישת התורה היא לחשיבות אובייקטיבית. לכן, אם בפועל העדים אינם עדים חשובים עקב פסולם, אין חשיבות למעמד הקידושין, גם אם מקור הפסול של העדים הוא מדרבנן ולא מדאורייתא.

13 גם בשיטת רבי אליעזר, יש שהסבירו (רי"ף גיטין פז: בדפי הרי"ף) שהוא מכשיר שטר אף כשיש רק עדי חתימה.

14 דיון נרחב בשיטות ר"א ור"מ, ובהסבר המושגים "עדי מסירה כרתי" ו"עדי חתימה כרתי" מופיע בשיעור העוסק בעדות בגירושין - סימן יג.

על פי ההבנה שתפקיד העדים הוא ליצור אפשרות בירור עתידית בלבד, נראה שעדות כזו תהיה כשירה, כשם שבדיני ממונות עדות זו כשירה, שהרי ניתן לברר על פיה. על פי ההבנות האחרות ניתן לומר שעדות כזו תפסל, כיוון שעדים כאלו לא מעניקים חשיבות למעמד, וגם לא יוצרים גמירות דעת. ברם, הר"ן (גיטין לה: בדפי הרי"ף ד"ה "ולא") כותב שאין זו עדות קבילה לקידושין, משום שיש השלכה לדיני נפשות בעדות על קידושין או גירושין (שהרי מי שבא על אשה לאחר שהתקדשה נענש במיתת בי"ד, ומי שבא על אשה לאחר שהתגרשה - לא). לכן עדות כזו פסולה, כמו שהיא פסולה בדיני נפשות (סנהדרין ל: רמב"ם שם הלכה א). כלומר, אילולא הבעיה של דיני נפשות, היה הר"ן סובר כי ניתן לקבל עדות כזו, ומכאן שהוא סובר שתפקיד העדים בקידושין הוא ליצור אפשרות בירור בלבד.

ד. הגדרת דבר שבערווה

כאמור, יש צורך בעדות לקיום הדבר בדבר שבערווה. ברם, בגמ' לא מפורש מהו בדיוק דבר שבערווה, וניתן להעלות בכך שתי אפשרויות:

1. **מעשה של יצירת חלות הלכתית על ידי האדם, הקשור בעריות.** כך סובר ר' חיים¹⁵ (יבום וחליצה ד: טז).

2. **שינוי הסטטוס האישי-משפחתי.**

השלכה לשאלה זו יכולה להיות כאשר אין צורך בדעת, אך יש שינוי סטטוס אישי. ניתן למצוא כמה דוגמאות למקרים בהם יש שינוי סטטוס אישי אך אין צורך בדעת:

1. **נישואין.** הסטטוס האישי של האשה משתנה בנישואין מ'ארוסה' ל'נשואה', אך ייתכן שהחופה מהווה התחלת חיים משותפים עם האשה, ואין בחופה יצירת חלות הלכתית¹⁶ המצריכה דעת.

2. **יבום.** ביבום קיים שינוי בסטטוס האישי, אך אין יצירת חלות¹⁷. התוס' (קידושין יב: ד"ה "משום פריצותא") סבורים שיש צורך בעדות לקיום הדבר ביבום, ומכאן שלדעת תוס' כל שינוי בסטטוס האישי דורש עדות לקיום הדבר, גם כאשר אין יצירת חלות¹⁸ הלכתית המצריכה דעת.

15 דברי ר' חיים הובאו בהרחבה בסוף השיעור שעוסק באופי הנישואין והחופה - סימן ו (עמ' 44).

16 דיון בנושא זה נמצא בשיעור העוסק באופי הנישואין והחופה - סימן ו.

17 המשנה ביבמות (ג:) קובעת כי היבום מתבצע בכל מקרה בו היבם בא על יבמתו, גם כאשר היבם לא התכוון כלל לבצעו. מכאן, שחלות היבום היא תוצאת לוואי של הביאה, ולא חלות הנוצרת על ידי היבם, שהרי ברור שאם החלות נוצרת על ידי היבם, יש צורך בכך שהוא יתכוון ליבם את היבמה.

18 הרחבה בכך נמצאת בשיעור העוסק ביסודות מצוות יבום סימן טז.